

Rubai Geleneği Bağlamında Celaleddin Rumî Rubailerinin Özgün Yeri

The Unique Place of Jalal ud- Din Rumi's Rubais (Quatrains) In the Context of The Rubai Tradition

Narmin ALİYEVA¹

Orcid: <https://orcid.org/0009-0006-7241-313X>

E. mail: narminaliyeva.phd29@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.32955/neuram2023-12-8.ch18>

Abstract:

"Mathnawi-e Manavi" and "Divan-e Shams" of Jalal ud-Din Muhammad Balkhi, the great gnostic, philosopher, and poet known as Mevlana and Mevlavi in the East and Rumi in the West, as one of the most valuable miracles of words and ideas in the world, amazed humanity for more than eight hundred years and still has its influence today. Rubai genre, which has an ancient tradition, social-philosophical, religious-ethical, and mystical-Sufi essence, takes a special place in the creativity of Rumi.

In general, there is no unanimous opinion among researchers about the origin and the path of development of the rubai genre, which possesses ample opportunities for the laconic expression of philosophical thought: some consider it a widespread literary type of pre-Islamic Arabic literature, others a part of Turkish poetry and, finally, one of the classical genres of Persian poetry. Although the founder of rubai in Persian-language poetry is mainly Rudaki, academician Rafael Huseynov deepens this history, takes it back to the 8th century, and states that the rubai of a poet named Shafiq has come down to our time.

Rudaki, Qatran Tabrizi, Khagani Shirvani, Nizami Ganjavi, Mahsati, Omar Khayyam, and other prominent masters of the word played a significant role in the development of the Sufi philosophical branch of literature by creating unique artistic examples in this genre. Rumi was a religious man who lived a free Sufi and sage life and wrote his works in Rubai, Mathnawi, and other

¹ Ph.D., Nizami Gencevi adına Milli Azərbaycan Edebiyatı Müzesi, Eski ve Orta Çağ Azərbaycan Edebiyatının Araştırılması ve Sunulması Bölümü, kıdemli araştırmacı, Bakü, Azərbaycan,

genres to declare his conclusions in the fields of jurisprudence, hadith, interpretation, philosophy, Sufism, wisdom, eloquence, and literature.

Generally, if Rumi's "Masnavi" is the manifestation of "heavenly speech," the rubais in "Divan of Shams" are the spiritual foundations of his love and prayer. His precious Sufiyan, Ashigana, and Arifana (mysti) rubais are proof of the infinity of his ideas and thoughts. Jalaladdin Rumi's rubais haven't lost their relevance even today but have expanded their range and played their role in Eastern literature as one of the best means of expressing philosophical-moral, ethical-aesthetic values.

Keywords: Rumi, Sufism, Wisdom, Perfect human, Rubai (quatrain)

Özet:

Doğuda Mevlânâ ve Mevlevî, Batıda Rumi unvanı ile tanınan büyük irfan sahibi, filozof, şair Celaleddin Muhammed Belhî'nin *Mesnevi-yi manevi*'si ve *Şems divanı* dünyanın en değerli söz ve fikir mucizelerinden biri olarak 800 yıldan artık zaman içinde insanlığı etkilemiş ve hâlâ da etkisini sürdürüyor. Mevlânâ'nın eserlerinde pek eski bir ananeye, felsefi, sosyal, dini, etik, mistik, tasavvufî özüne sahip olan rubai türü özgün yer kaplar.

Felsefi düşüncenin özlü bir ifadesi için geniş fırsatlara sahip olan rubainin kökeni ve gelişimi hakkında araştırmacılar arasında hâlâ bir fikir birliği bulunmamaktadır: bir kısım onu İslam öncesi Arap edebiyatının, diğer bir kısım Türk şiirine ve bazıları da Farsça şiirine ait yaygın edebî tür olarak görüyor. Her ne kadar Farsça şiirde rubainin kurucusu çoğunlukla Rudeki olarak kabul görse de Akademisyen Rafael Hüseyinov rubainin tür olarak varoluş tarihini 8. yüzyıla kadar götürmekte ve Şafik isimli şairin rubaisinin zamanımıza ulaştığını bildirmektedir.

Rûdeki, Katran Tebrizi, Hâkânî Şirvani, Nizami Gencevi, Mehseti, Ömer Hayyam ve diğer seçkin şairler, bu türde eşsiz sanatsal örnekler yaratarak felsefi şiirin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Bu sırada *Divanu-Şems-ul-hakayik*'i elden ele geçen, *Masnevi*'si bugün daha büyük bir vukufî Batıda öğrenilen Celaleddin Muhammed Rumi'nin yeri başkadır. İnançlı din adamı olan Rumi özgür Sufî ve Arif yaşam sürdürmüş, rubai, mesnevi ve diğer türlerdeki eserlerini fıkıh, hadis, tefsir, felsefe, tasavvuf, irfan, belagat, edebiyat gibi alanlarda bulgularını beyan etmek için yazmıştır.

Rumi'nin *Mesnevi*'si "semavi kelamın" belirtisi ise, *Şems Divanı*'ndaki rubailer onun aşk ve ibadetinin manevî temelleridir. Onun kıymetli tasavvufî, âşikane, arifane rubailerini şairin fikir ve düşüncesinin sınırsızlığının kanıtıdır.

Celaleddin Rumi'nin rubaiileri bugün bile öz güncelliğini kaybetmiyor, bilakis kendi menzilinı genişletiyor, Doğu edebiyatında felsefi, ahlaki, etik ve estetik değerleri ifade etmenin en iyi araçlarından biri rolünü sürdürüyor.

Anahtar kelimeler: Celaleddin Rumi, Tasavvuf, İrfan, Kâmil insan, Rubai.

Metodoloji:

Bu makalede Doğu edebiyatının klasik şiir türü olan rubai araştırmaya dahil edilmiş ve Mevlâna'nın felsefi, sosyal, dini-ahlak ve tasavvuf düşüncelerini yansıtan rubailer rubai geleneği bağlamında incelenmiştir. Araştırma sırasında Türk, Azerbaycanlı ve İranlı bilim adamlarının Mevlâna'nın rubaiileri ile ilgili ilmi araştırmaları gözden geçirildi ve çağdaş devrde Mevlâna şiirlerinin araştırılmasının önemi ve güncelliği vurgulanmıştır.

Makalede araştırma metodu olarak Mevlâna'nın rubailerinin tercüme ve karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılmış ve sonuç olarak bilimsel sonuçlara ulaşılmıştır.

Giriş:

Doğu'nun büyük düşünürü, şairi, bilim adamı, filozofu Mevlâna Celaleddin Muhammed Rumi'nin eserindeki ana yerlerden birini onun rubaiileri tutuyor. Daha çok *Mesnevi-yi-manevi* ve *Divani-Kebir*'in yazarı olarak bilinmesine rağmen, bu türün yapısında ve ideolojik yönünde önemli değişiklikler yaparak iki binden fazla rubai telif etti. Aynı zamanda, irfani fikirlerini, felsefi görüşlerini, mistik düşüncelerini rubai aracılığıyla ifade etti. Aslında bugün, Mevlana'nın felsefi ve irfani fikirlerini içeren rubaiileri daha çok seviliyor ve okunuyor, bu da basit yapıya sahip bir türün Tanrı-insan ilişkisi gibi derin bir sistemi içerebilmesinden kaynaklanıyor.

Celaleddin Rumi, Doğu'nun en çok öğrenilen düşünürlerinden biri olmasına rağmen, şiirlerinin özünü ve muhtevasını kesin olarak belirlemek hâlâ mümkün olmamıştır. Büyük edebiyat bilicisi ve yazar Ali Daşti bu vesileyle şöyle yazıyor: "Onun şiirlerindeki maneviyatın anlaşılması, günlük geçim kaygısı ile yaşayan sıradan insanlar için zordur. Her insan Rumi'nin eserlerinde gururlu ve eksik bir aşkı, insan ruhunun anlaşılması ve mekânsız sıçramasını algılayamaz, tat, his, duygu ile kavranılması imkânsız olan bir nesneyi anlayamaz." (Deşti, 1362, s.204).

Mevlâna'ın fikirlerini anlamakta güçlük çekenler, hatta birçok din adamı bile, şiirlerindeki zengin Kuran sembollerine ve işaretlerine dayanarak, zaman

zaman büyük düşünürün eserlerini, özellikle de rubailerini “Mevlâna’nın Kurani” olarak sundular. Onun fikirlerinin ölümsüzlüğünün esasında hümanist fikirler, dünya çapında barış ve adalet gibi kavramlar yer alıyor, Mevlâna ten rengindeki farklılıkları, ırksal, dini ihtilafları, kısacası farklılaşmayı yaratan tüm özellikleri bir kenara bırakarak insana ve insanlığa hitap ediyor. O çoğu zaman insanı gerçek mekândan mekânsızlığa taşıyor, onu gerçek dünyadan hal, özgürlük ve kurtuluş dünyasına teslim ediyor, kalbi dünyanın fanilik korkusundan ve hayal kırıklığından uzaklaştırıyor, ölümü bir son olarak değil, yeni bir doğum olarak tanıtıyor. Söylemek gerekir ki, Mevlâna teknik beceri, deney yapma, sanatsal zevk yaratma uğruna değil, ruhun sonsuzluğa giden yolunu aydınlatmak, maddî dünyanın boş düşüncelerinden kurtulmak için şiir yazıyordu. Onun rubaisinden birinde şöyle diyor:

کار عشق نه ترانه گفتن باشد

ذکر بت بی‌نشانه گفتن باشد

یا قصه دام و دانه گفتن باشد

یا ترک دگان و خانه گفتن باشد (شیرازی بهشتی ، 1395:875 ص)

“Aşkın vazifesi şarkı söylemek değil, alametsiz putu zikretmek olmalı. Ya dam ve yem acısı çekmek, ya da dükkânı ve evi terk etmek olmalı.”

Bu arada, İran'da rubainin uzun zaman şarkı anlamına gelen “tarana” olarak da adlandırıldığını, hatta tef'ilesinin (مفعول مفاعیل مفاعیلین مع) şarkı söylemek için daha uygun olduğuna dikkat çekiyoruz. Genel olarak rubai Doğu şiirinin genel bir türü olarak yaygın olmasına rağmen, bazı İranlı bilim adamları bunu açıkça Farsça şiir türü olarak tanımlamaktadır: “Bu bir şiir biçimi... İran kültürünün ve düşüncesinin en saf örneğidir. Rubai, İran şiirinin en temel şeklidir, bu ülkenin ruhu ve kültürünün yankısıdır. Bir İranlı'nın düşüncelerini basitçe ve içtenlikle ifade ediyor” (Yücel Həsən, 2007, s. 9)

Mevlâna'nın yukarıda belirtilen satırlarına dönelim. O “aşkın vazifesinin” sadece rubai söylemek, yani tarana okumak olmadığını, rubainin aşıkla maşuk arasındaki ilişkiyi mistik bir düzeyde analiz etmek ve hakka giden yolu bulmak için sanal bir alan olduğunu söylemek istiyor. Söylemek gerekir ki, Mevlâna'dan önce rubaiye felsefî bir fikrin ya da gerçek aşkın sanatsal bir ifadesi olarak muamele edilmiştir. Belli bir aşamada düzyazıya yakın olduğu, mansur şiire benzer özelliklere sahip olduğu bile bildirilmiştir. Dr. Şamisa'nın Arap edebiyatı hakkındaki makalelerinden birinde, antik çağlarda destansı türlerin egemen olduğu ve lirik eserlerin daha sonra yaranması iddiasını rubai

türüne de atfetmek mümkün: “Arap edebiyatı çadır devrinde, çobanlık ve bedevilik döneminde destansı bir türe sahipti. İslam'ın ortaya çıkmasından, şehirlerin büyümesinden ve kentleşme süreçlerinden sonra lirik şiir, özellikle gazel ivme kazanıyor. Epik edebiyat insanlığın gruplar halinde yaşadığı döneme aittir. Burada bireyin toplumla çatışmasından, yalnızlıkla ve çelişki ile ilgili duyguların bir çatışmasına dair en ufak bir ipucu yoktur. Fakat lirik eserler toplumların, şehirlerin, sosyal yapıların oluştuğu, bir kişinin bireyselliğe ulaştığı, kendini toplumla ve yasalarla çeliştirdiğini gördüğü zamanlara aittir. Mevcut yapılar onun arzularını ve isteklerini eziyordu, böylece şair sadece şiirinde hayal ettiği dünyaya seyahat edip geri dönebilirdi...” (Şeyx Əhməd, 1354, s.6)

Rubaiye bu bakış açısından yaklaşırsak, onun ideolojik yönünün, idealinin Celaleddin Rumi tarafından somutlaştırıldığını ve yeni özellikler kazandığını kabul etmeliyiz. Yukarıdaki mısralarda Mevlâna, bir tür olarak rubainin karşısına farklı bir görev beyan ediyor –Tanrı'ya olan sevginin evrimi yoluyla insanın ölümsüzlüğü ve sonsuzluğu bulma görevi:

از آدمی دمی بجانی ارزد

یک موی کزو فتد بکائی ارزد

هم آدمنی بود که صحبت او

نا دیدن او ملک جهانی ارزد (Can, 1999, s.431)

“Hak dostu olan bir insan ile, bir an beraber bulunmak, bir cana değer, ondan düşen bir kıl, kıymetli bir madene değer. Fakat öyle insan da vardır ki, onunla buluşmak, onunla konuşmak şöyle dursun, onu görmemek cihan mülküne değer.”

Mevlâna'nın sözü diridir, müteharriktir, insana kendini bulma, kendini tanıma, Tanrısına ibadet etme, ruhun sonsuzluk bulma umudunu verir. Şiir Mevlâna'ya ilham kaynağı olurken, ilham onu çekiciliğe, coşkuya ve semaya götürüyordu. Eğer onun gençlik rubailerini, duyguları ifade etmeye, yaşamın özünü anlamaya daha çok adanmışsa, Şems'le tanıştıktan sonra ortaya çıkan dörtlülere, dünya mülkünün anlamsızlığı, insanın Tanrı ile mükâlemesi, canın beden zindanından kurtuluşu ve Tanrı'da hulul fikri ana yerdedir:

این تنهایی هزار جان بیش ارزد

این آزادی ملک جهان بیش ارزد

در خلوت، یک زمان با حق بودن

از جان و جهان و این و آن بیش ارزد (Can, 1999, s.434)

“Şu yalnızlık, binlerce candan, binlerce kişi ile beraber olmaktan daha hayırlıdır. Bu hürlük, dünya mülküne sahip olmaktan daha iyidir. Hak ile az bir zaman halvette yalnız kalmak, candan da değerlidir, cihandan da şundan da, bundan da daha değerlidir.”

Mevlâna'nın görüşüne göre, Tanrı'nın huzurunda kıyısız deniz kadar kudretli bir insan düşünme biçiminin yükselişi ve evrimi sayesinde mükemmelliğe ulaşabilir ve kendini geliştirebilir. İnsan sıfatları Kuran'da ortaya çıkan ilahi sıfatlardır, oysa ruh, Tanrı ile başladığı için Tanrı'nın huzurunda sonsuzluğa kavuşur. Bu sebepten kâmil insan yaratılışın sebebidir. O, Tanrı'da fani olur ve sonsuza dek orada yaşar. İbn Arabi, kâmil insan konusuna mahsus önem vererek onları peygamberler ve azizlerle aynı hizaya getiriyor: “Kâmil insan peygambere aittir, onu takip eden *veli*, onu takip eden *vasi*, onu takip eden kâmil ariftir...” (Kædkæni. Şæfii, 1362, s.45)

خواهم که دلم باغم او خو باشد

گر دست دهد غمش، چه نیکو باشد

هان ای دل بی دل، غم او در بر گیر

تا چند زنی، خود غم او، او باشد (Can, 1999, s. 433)

“İstiyorum ki, gönüm onun derdi ile anlaşsın, arkadaş olsun. Gönüm, onun dardını elde ederse ne iyi olur. Ey aşık gönül, aklını başına al da onun verdiği dardın değerini bil, onun gamını yakala, bağına bas. Onun derdinin derd değil, bizzat kendisi olduğunu anla.”

Mevlâna bu dünyayı istikrarsız, geçici olarak görüyordu, herkesin aslına, iptidasına döneceğine inanıyordu. Onun bakış açısına göre ruh kaybolmaz, fena değildir, ruhun Tanrı'ya geçişine ve onda yankısına inanıyordu. Mevlâna âşıkane irfanın yanındadır ve neredeyse onun yaratıcısıdır, irfan mefhumlarını lirik bir dille ifade eder.

Onun rubaileri felsefe, irfan, tasavvuf ve aşk ile ilgili gerçekleri, bilgeliği, sembolleri sevgi diliyle ifade eder. Orada insan kendini zincir ve bağlarından arınmış biçimde, kâmil olarak tecelli ediyor.

Mevlâna şiirlerini tutku, coşku, cazibe halinde, sema makamında yazdığı için onlardan sevinç ve neşe saçıyor. Başkalarının gözünde korku ve zulüm nesnesi olan şeyler, Mevlâna'nın gözünde hayattır. Mesela, herkes ölümünden

korkuyor, dehşete kapılıyorlar, ama o ölüme ihtiram gösteriyor, onu doğum ve yaşamın çehresi olarak tanımlıyor.

چون صبح ولای حق دمیدن گیرد

جان در تن زندگان پریدن گیرد

جای برسد، مرد که در هر نفسی

بی زحمت چشم دوست دیدن گیرد (Can, 1999, s. 430)

“Hak sevgisinin sabahı aydınlanmaya başlayınca, dirilerin bedenlerindeki can, nurlu bir hava içinde uçmaya başlar. Hak aşığı, öyle bir yere varır ki, her nefeste gözü, zahmet çekmeden dostu görmeye başlar.”

Mevlâna ruhu bir cevher, dünyanı onun tecessüm mekânı olarak kabul ettiğinden, ölümü de yaşamın başlangıcı görüyordu. Mevlâna şöyle diyor: “Eğer yeraltına gitmemeni istiyorsan, ışığa koş, çünkü ışık yeraltına gitmez.” (Kædkæni, Şæfii doktor Mæhæmmædrza, (1372): s.65)

Mevlâna'nın bilgisinin kaynağı onun din, felsefe, tasavvuf vb. görüşlerinin karıştığı, onun manevi özünü yaratan "vahdeti-vücuttur". Ayrıca o aşkın ve aklın çelişkisini şiir Divanı'nda göstermiş, bu tezadı şeriat ve aşkın merkezine ve daha sonra şeriat ile hakikat arasına yerleştirmiştir.

Her şeyi aşktan kabul ediyor, aşkın ve gerçeğin üstünlüğünü açık delillerle doğruluyor. Ona göre, Allah'a yöneltilen ve Allah'ı tanıdan aşk her şeydir, her şey O'nundur, O'ndan başka hiçbir şey yoktur: “İki dünyada Yezdan'dan başka kimse yoktur”. Her “çoğunluk” vahdetle bağlantılıdır, “çoğunluk” ve “vahdet” arasında da derin bir bağlantı vardır. "Vahdeti-vücuttan" bahseden ilk İslam arifi İbn el-Arabi'dir, ancak Mevlâna'da o kendisinin mükemmel içeriğine ulaşır:

آن روز که روز ابر و باران باشد

شرطیست که جمعیت یاران باشد

زان روی که یار یار را تازه کند

چون مجمع گل که در بهاران باشد (Can, 1999, s.435)

“Havaların bulutlu, yağışlı olduğu günlerde, dostların bir arada toplanıp oturmaları gerekir. Nasıl ki, güller bir bahçede öteye beriye serpilmiş olarak değil de bir arada toplanarak buldukları zaman bahçeye güzellik ve

ihtişam verirler. Birbirlerini adeta tazeleştirirlerse dostlar da bahar mevsiminde bir araya gelince gençleşirler.”

Sonuç:

Kısacası, Mevlâna Celaleddin Rumi, klasik Doğu edebiyatında yaygın olan rubai türüne tamamen yeni bir biçim ve içerik kazandırdı. Onu aşk, müzik, mey, sema, arif, marifet, cezp vb. sembollerle süsledi, aşık-maşuk imgelerini insan-Tanrı seviyesine yükseltti. O, kâmil insan imgesiyle insanın tükenmez bir potansiyele sahip olduğunu, vahdeti-vücutla evrenin bir ev olduğunu tespit etti. Celaleddin Rumi'nin rubaileri bugün bile öz güncelliğini kaybetmiyor, bilakis kendi menzilini genişletiyor, Doğu edebiyatında felsefi, ahlaki, etik ve estetik değerleri ifade etmenin en iyi araçlarından biri rolünü sürdürüyor.

KAYNAKÇA

Can, Şefik. “Mevlâna hayatı, şahsiyeti ve fikirleri”. Ötüken neşriyat. İstanbul-1999.s.534

Dəşti, Əli. “Şəms divanına bir baxış”, Tehran, “Cavidan” nəşriyyatı, 7-ci çap, 1362-ci günəş ilinin qışı. s. 204

Kədkəni Şəfii, Məhəmmədrza. “Fars şeirində qəzəl janrına nəzər” (Başlangıcdan bugünədək), Tehran, “Firdous” nəşriyyatı, 1-ci çap, ş.1362

Məmmədova, İlahə. “Rübai janrı ingilisdilli ədəbiyyatşünasların araşdırmalarında”, Risalə №12, Bakı, 2016, “Elm və Təhsil”, səh. 69.

Şeyx Əhməd, Rumi. “Dəğayiq –ül həqayiq”, hazırlayanı: Seyyid Məhəmməd Rza Cəlali Nayini, və Məhəmməd Şirvani, Mədəniyyət və incəsənət Ali Şurasının nəşri, ş. 1354.s. 6).

Yücel Həsən, Əli. “Mevlâna rübailər”, Türkiyə İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul, 2007, səh. IX

در معرفت شعر، گزیده المعجم فی معاییر اشعار العجم، انتخاب و توضیح سیروس شمیسا، تهران: سخن، چاپ اول، ۱۳۷۴، مقدمه، ص ۲۱

بهشتی شیرازی، سید احمد، باغ اسرار خدا: شرح رباعیات مولانا جلال الدین محمد بلخی رومی، تهران، روزنه، 875 صفحه، قطع: وزیری، بها: 535,000 ریال، 1395